

מחווון לשאלון בהיסטוריה, חורף תשע"ט, מס' 022282

הנחיות כלליות:

- * ההנחיות למעריכים במחווון זה מיועדות לבחינה במועד זה בלבד.
- * שינויים יימסרו בתדריכים בעל פה ובשיחות הכוונה עם המעריכים הבכירים.
- * במחווון לא הובאו כל האפשרויות לתשובה נכונה, אלא רק מבחר תשובות.
- אם התלמיד משיב תשובה שאינה במחווון ואינה מוכרת למעריך, על המעריך לבדוק בספרים ולהתייעץ לפי הצורך עם מעריך בכיר. כל זאת כדי להבטיח שיינתן ניקוד הולם על תשובות נכונות.
- * בכל סעיף יש להקפיד על ניקוד על פי ההנחיות בכתב ועל פי ההנחיות שיימסרו בתדריכים ובבדיקה במרב"ד.
- * אם תלמיד מילא את כל המטלות הנדרשות, אך לא הפריד בין מטלות כפי שנדרש בשאלה, יש לקבל את התשובה, ואין להפחית נקודות.
- * ההנחיות במחווון מנוסחות בלשון זכר, ומכוונות למעריכים ולמעריכות כאחד.

תזכורת: הגדרות למטלות בבחינה

- * **הצג/תאר** – הצגה/תיאור של התופעה, הפעולה, האירוע או התהליך הנדרשים בשאלה, בלי להסביר את הסיבות להתהוותם או את התוצאות/ההשפעות שלהם.
זהו מעין "צילום תמונת מצב" (מאפיינים, משתתפים, זמן, מקום).
- * **הסבר** – הבהרה, פירוש של העניין המבוקש; סיבות/גורמים שהביאו לתהליך/לפעולה/לאירוע; תוצאות/השפעות של העניין המבוקש.
- * **השווה** – יש להשוות בין שני עניינים מבוקשים, על פי קריטריונים, ולהבהיר את הדומה ואת השונה בכל אחד מן הקריטריונים שהוצעו.
- * **הדגם** – הבאת דוגמה הממחישה ומבהירה את העניין המבוקש (יש להביא דוגמה מפורטת, ואין להסתפק בהכללה).

ספרי הלימוד המאושרים (המפורטים במראי המקומות לכל שאלה, מסודרים בסדר אל"ף-בי"ת של שמות הוצאות הספרים)

טוטליטריות, נאציזם, אנטישמיות, מלחמת העולם השנייה והשואה

1. י' משעול, **נאציזם, מלחמה ושואה**, היי סקול, 2014 (להלן היי סקול 1).
2. מ' בר הלל, ש' ענבר, **נאציזם ושואה**, לילך, 2010 (להלן לילך 1).
3. ק' אביאלי-טביבאן, **מסעות בזמן – משלום למלחמה ולשואה**, מט"ח, 2009 (להלן מט"ח 1).
4. א' נווה, נ' ורד, ד' שחר, **טוטליטריות ושואה**, רכס, 2009 (להלן רכס 1).
5. י' גוטמן, **טוטליטריות ושואה**, מרכז זלמן שזר, 2009 (להלן שזר 1).

טוטליטריות, נאציזם, אנטישמיות, מלחמת העולם השנייה והשואה פרק ראשון

יש לענות על אחת מן השאלות 1-3.

1. מקור — האידיאולוגיה הנאצית וביסוס המשטר

א. כיצד עקרונות האידיאולוגיה הנאצית באים לידי ביטוי בקטע:

- עקרון תורת הגזע: תנאי הכרחי לקבלה לנוער ההיטלראי הוא תעודה המעידה על המוצא הארי; התעודה צריכה לכלול מידע על הורים וסבים — הקפדה על טוהר הגזע.
- עקרון "מרחב מחיה": בקטע מתוארת תוכנית חינוכית המכריזה על התפשטות על חשבון טריטוריה של עמים אחרים — "כיבוש על ידי החרב והחזקת השטח על ידי המחרשה"; התוכנית מדגישה שמרחב המחיה של העם הגרמני הוא במזרח, וסיסמתה "מחרשה וחרב במזרח"; התוכנית מדגישה שיעדי ההתפשטות הם בעצם השטחים הטבעיים וההיסטוריים של העם הגרמני — "אדמת גרמניה מימים ימימה", "יש להדגיש כי מעבר לגבולות האלה חיים אנשים שמדברים בשפה שלנו והם גרמנים טובים ממש כמונו".

דרכים שבאמצעותן הטמיעו הנאצים עקרונות אלה בחברה הגרמנית:

בקטע: באמצעות פעילות של תנועות הנוער.

על פי מה שלמד:

- באמצעות "חינוך חדש": פיקוח ושליטה על כל מערכת החינוך, התאמת תוכנית הלימודים וספרי הלימוד לרעיונות הנאציזם.
- באמצעות הכפפת כל אמצעי התקשורת (קולנוע, רדיו, עיתונות, תיאטרון, מוזיקה) למשרד התעמולה בניהולו של גבלס וגיוסם להפצת הרעיונות.
- גיוס התרבות והאומנות להפצת עקרונות אלה.
- באמצעות חקיקה למשל חוקי נירנברג.
- בספרי הלימוד: היי סקול 1, עמ' 64, 67, 100-103; לילך 1, עמ' 107, 110, 127-131; מט"ח 1, עמ' 95-98, 123-130; רכס 1, עמ' 108-109, 112, 125-127; שזר 1, עמ' 99, 107, 115, 142.

ב. כיצד סייעו הצעדים לביסוס שלטונו של היטלר:

שִׁרְפַת הרייכסטאג

- יצירת אווירה של מצב חירום. אווירה זו שימשה אמתלה להוצאת צווים ותקנות שאִפשרו למשטר להפעיל טרור נגד אזרחים ולבטל את חירויות היסוד של האזרח.
- שימשה אמתלה לרדיפת הקומוניסטים (שהואשמו במעשה) ולהוצאת המפלגה הקומוניסטית אל מחוץ לחוק.

חוק ההסמכה

- לפי החוק, הופקעה סמכות החקיקה מידי הרייכסטאג. מכאן ואילך התאפשר לממשל של היטלר לחוקק חוקים בלי אישור הרייכסטאג.

— החוק אִפשר להיטלר לחוקק חוקים בניגוד לחוקה.

"ליל הסכינים הארוכות"

- חיסול גורמים שאיימו על יציבות השלטון של היטלר, מכיוון שדגלו במדיניות חברתית וכלכלית שונה משלו.
- סייע לחזק את תמיכת הצבא והתעשיינים בהיטלר.
- הרתעת מתנגדי המשטר.

— אירוע זה אִפשר להיטלר להשליט מדיניות אחידה במשטר הנאצי.

איחוד משרת הקנצלר והנשיא

— היטלר נעשה שליט יחיד כל יכול.

- בספרי הלימוד: היי סקול 1, עמ' 93-95, 106-107; לילך 1, עמ' 122-125; מט"ח 1, עמ' 116-118; רכס 1, עמ' 120-122; שזר 1, עמ' 106-109.

2. מדיניות הנאצים כלפי היהודים בגרמניה (1933-1939)**א. המטרות של הנאצים במדיניותם כלפי היהודים בשנים 1933-1937:**

- הפרדת היהודים מן החברה הגרמנית.
- דחיקתם ונישולם מבחינה כלכלית.
- עידוד יציאתם מגרמניה.
- מדוע מטרות אלה יושמו בהדרגה:
- עבר זמן עד שהשלטון התבסס.
- יהודים רבים היו משולבים במערכת הכלכלית, ופגיעה בהם הייתה פוגעת בכלכלת המדינה.
- חשש מפני תגובות בעולם.
- חשש מפני דעת הקהל בגרמניה.
- התעמולה הנאצית לא פעלה בבת אחת.
- בספרי הלימוד: היי סקול 1, עמ' 96-99, 103; לילך 1, עמ' 135-136, 140-141, 146; מט"ח 1, עמ' 156-162; רכס 1, עמ' 133-138; שזר 1, עמ' 112-120.

ב. אירועי ליל הבדולח

התלמיד צריך לתאר את עיקר האירועים.

כיצד הם מבטאים את ההחרפה במדיניות הנאצית כלפי היהודים בגרמניה:

- אלימות פיזית ממוסדת ומאורגנת בכל רחבי גרמניה.
- בפעם הראשונה נשלחו למחנות ריכוז עשרות אלפי יהודים בגלל יהדותם.
- הסמכויות לטיפול ביהודים נלקחו מכל גופי השלטון ונמסרו לגוף מיוחד — האס-אס.
- דחיקה סופית של היהודים אל מחוץ לחברה הגרמנית באמצעות מגוון תקנות והגבלות בתחומי חיים שונים.
- בספרי הלימוד: היי סקול 1, עמ' 108-109; לילך 1, עמ' 149-150; מט"ח 1, עמ' 165-167; רכס 1, עמ' 138-139; שזר 1, עמ' 121-123.

3. הגטאות עד יוני 1941**א. מטרות הנאצים בהקמת היודנראט:**

- רצו גוף שיהיה אחראי לביצוע ההוראות שלהם, ויוציא לפועל את מדיניותם.
- ניהול חיי היום-יום בגטו (תברואה, שמירת חלוקת מזון), כדי לחסוך בכוח אדם גרמני.
- כדי לתווך בין השלטונות הגרמניים ובין תושבי הגטו ולהקל את השליטה על היהודים, משום שחשבו שהיהודים יקבלו ביתר רצון הוראות מיהודים.
- חלק מן האידאולוגיה של אי-מגע עם יהודים.
- שלטון יהודים על יהודים היה אמצעי הטעיה, ותרתם להסתרת הכוונות האמיתיות של הנאצים.

המלכוד שבו היו נתונים אנשי היודנראט עד יוני 1941:

- הנהגה בכפייה: חלק מראשי היודנראטים מונו בכפייה (בתוך כדי איומים על חייהם), נאלצו לציית להוראות הנאצים (גזרות שונות שוטפות ומזדמנות), וכל חריגה הייתה מלווה בסכנה לחייהם ובסכנה של ענישה קולקטיבית.
- הצורך לקבל הכרעות שלא עלו בקנה אחד עם תפיסת עולמם ומצפונם, מתוך אמונה כי הדבר יאפשר לפעול לטובת הציבור היהודי בגטו ולהקטין את הפגיעה בו.
- המאבק היום יומי להשיג תנאי קיום מינימליים לציבור היהודי בגטו: הוטל עליהם לספק שירותים בכל תחומי החיים (דיור, מזון, תברואה, בריאות, חינוך, דת, תעסוקה ושמירה על הסדר) בתנאים קיצוניים של מחסור, בידוד וכליאה.
- הנהגה ללא יכולת להפעיל סנקציות.
- מעמדם כחוליה מקשרת בין הממשל הנאצי ובין הציבור היהודי בגטו: מצד אחד המגע הישיר עם הנאצים היה מלווה לעיתים קרובות בהשפלה, איומים, אלימות פיזית ואף רצח. מצד אחר הציבור היהודי בגטו (שלא היה במגע ישיר עם הנאצים) ראה ביודנראטים את האחראי למצבם והפנה אליהם את ביקורתו וזעמו.
- בספרי הלימוד: היי סקול 1, עמ' 187-189; לילך 1, עמ' 191-192; מט"ח 1, עמ' 194-200; רכס 1, עמ' 206-212; שזר 1, עמ' 188-192, 195-197.

ב. רעיון "קידוש החיים":

להתאמץ להישאר בחיים ולשמור על צלם אנוש למרות התנאים הבלתי אנושיים שכפו הנאצים על היהודים.

ביטויים להגשמתו בגטאות:

- **בתחום הפיזי:** מאמץ למצוא מקורות מזון נוספים כדי להתגבר על המחסור החמור במזון בגטו ועל מצוקת הרעב (הברחות מזון, הקמת בתי תמחוי); הקמת ועדי בתים שתמכו בנזקקים; יצירת מקורות פרנסה: שליחויות, הברחת סחורה מן הגטו, חנוונות זעירה, עבודות בית, ייצור עצמי.
- **בתחום הרוחני:** ניסיונות להמשיך לקיים מסגרות חינוכיות יהודיות גם בין כותלי הגטו (בתי ספר עממיים, בתי ספר תיכון, אוניברסיטה); הקמת בתי יתומים ופנימיית; פעילות תנועות הנוער; הקמת מפעלי עדות ותיעוד (ארכיון "עונג שבת"); עיתונות מחתרתית; הקמת תיאטרון, מקהלה, תזמורת; הפקת אירועי תרבות (מופעי מוזיקה, הרצאות, תחרויות כתיבה); הקמת ספריות; הפעלת חדרים ושיבות; שו"ת; קיום תפילות; קיום חגים במועדם.
- בספרי הלימוד: היי סקול 1, עמ' 197-192; לילך 1, עמ' 205-196; מט"ח 1, עמ' 198-197, 204-200; רכס 1, עמ' 220-213; שזר 1, עמ' 176-175, 186-182.

פרק שני

יש לענות על אחת מן השאלות 4-6.

4. מקור — ההתנגדות לנאצים**א. מדוע הוענק ליאן ולאנטונינה ז'בינסקי התואר "חסידי אומות העולם":**

- משום שהם עזרו ליהודים בתקופת המלחמה. בקטע נאמר שיאן סייע ליהודים להימלט מהגטו; שהוא מצא להם מקומות מסתור בגן החיות ובביתו הפרטי; שאנטונינה סייעה ליאן ואף המשיכה בפעילות לאחר שבעלה נשבה.
- משום שהם פעלו מתוך סיכון לחייהם. בקטע נאמר "במבצע מסוכן זה...".
- משום שהם פעלו שלא על מנת לקבל תמורה כספית. בקטע מסופר שהם אף מימנו את קיום היהודים מכספם עד שקיבלו כספים מהוועד היהודי.

דרכים נוספות שבאמצעותן סייעו "חסידי אומות העולם" ליהודים:

- אספקת אשרות כניסה למדינות ניטרליות או למדינות שמחוץ לתחום השליטה של גרמניה.
- אספקת תעודות מזויפות, שאפשרו ליהודים להזדהות בזהות אחרת.
- הברחת אנשים אל מעבר לגבול.
- אימוץ ילדים במשפחות לא יהודיות.
- הסתרת ילדים בבתי ילדים ובמנזרים.
- בספרי הלימוד: היי סקול 1, עמ' 301-300; לילך 1, עמ' 312-310; מט"ח 1, עמ' 272-270; רכס 1, עמ' 320-317; שזר 1, עמ' 349-346.

ב. המטרות של המורדים בגטאות:

- נקמה בגרמנים.
- השבת כבוד העם היהודי ("מוות בכבוד").
- ביטוי לרעיונות האידאולוגיה של חברי תנועת הנוער הציונית, שהאמינו שהמרד יהיה מופת ודוגמה לחברי התנועה בארץ-ישראל.
- הגנה עצמית.

דילמות של המורדים:

- היכן לארגן את המרד — בשטח בגטו (קושי להתארגן ולהתאמן במקום סגור, צפוף, תחת פיקוח, החשש שיוסגרו או ייתפסו) או מחוץ לשטח הגטו בעיר הסמוכה (לא יזהו את הלוחמה עם היהודים) או להצטרף לפרטיזנים ביערות (ריחוק של הגטו מן היער, נטישת משפחות).
- מהו העיתוי המתאים ביותר — האם לפתוח במרד מייד (כדי לא לאחר את המועד, דחייה למועד בלתי ידוע עלולה להסתיים בהחמצה, החשש מאקציה שתקדים את המרד) או לתכנן את המרד למועד מאוחר יותר (כדי לתכנן היטב את המרד, כדי להספיק לרכוש נשק חם ולהתאמן כראוי).
- אם לצאת למרד — נוכח ההתנגדות של אחרים בגטו, שהאמינו שיש סיכוי לשרוד.
- בספרי הלימוד: היי סקול 1, עמ' 262-261; לילך 1, עמ' 284-270; מט"ח 1, עמ' 252-248; רכס 1, עמ' 292-290; שזר 1, עמ' 283-277.

5. "הפתרון הסופי" ויחס האוכלוסייה המקומית אל היהודים**א. מה היה השינוי במדיניות של הנאצים כלפי היהודים:**

התחיל הרצח ההמוני של היהודים.

גורמים לשינוי זה:

- עם כיבוש ברית המועצות נפלו יהודים רבים בידי הנאצים, והמספר הגדול של היהודים האיץ בנאצים למצוא "פתרון" אחר לבעיית היהודים, במקום הפתרונות הקודמים.
- הריחוק הגאוגרפי של "המזרח" מן המולדת ויחס הבוז כלפי העמים הסלביים "הנחותים" הביאו להתרת הרסן, להסרת העכבות המוסריות, ויצרו תחושה שאין צורך להתחשב בדעת הקהל.
- היטלר ראה במלחמה נגד ברית המועצות מלחמה אידאולוגית נגד הבולשביזם, ובחיסול הבולשביזם תנאי לבניית הסדר החדש באירופה. היהודים נחשבו יוצרי הבולשביזם ומנווטיו, לכן יש לחסל את היהודים.
- במסגרת ההכנות לכיבוש ברית המועצות הוקם מערך מיוחד ל"טיהור" השטחים שנכבשו (הוקמו ארבע יחידות של איינזצגרופן שהיו כפופות ישירות לאס-אס והתלוו ליחידות הצבא), ואפשר היה להוציא לפועל את היוזמה לרצוח את היהודים.

בספרי הלימוד: מט"ח 1, עמ' 207-208; לילך 1, עמ' 224-226; מט"ח 1, עמ' 211, 216-217; רכס 1, עמ' 263-265; שזר 1, עמ' 212-214, 221-222, 232.

ב. המניעים של התושבים ששיתפו פעולה עם הנאצים בארצות הכבושות:

- אנטישמיות / הזדהות עם מדיניות הנאצים.
- עמים שסבלו מן הכיבוש הקומוניסטי זיהו את היהודים עם הקומוניסטים.
- שיקולי רווח וטובות הנאה (רצון לקבל רכוש יהודי שהופקע, הטבות על הלשנות).
- נקמה אישית ביהודים ובמצילים שהסתירו אותם.

מדוע התגובה של רוב האוכלוסייה בארצות אלה הייתה "עמידה מן הצד":

- רוב האנשים ניסו לשרוד בתנאים הקשים של הכיבוש הנאצי: התושבים בארצות הכבושות חיו בעצמם בתנאי מלחמה והיו טרודים קודם כול בצורכי הקיום שלהם ושל קרוביהם. בכמה מן הארצות (בעיקר במזרח אירופה) השליט הכיבוש הנאצי טרור קיצוני נגד האוכלוסייה שהייתה שקועה בסבל ובמצוקות שלה.
  - בארצות רבות הייתה מושרשת בציבור מסורת אנטישמית עמוקה רבת שנים. מסורת זו יצרה ניכור וריחוק לגורלם של היהודים.
  - הפחד מפני הכובש הגרמני הרתיע רבים מלעזור: אנשים חששו לסכן את עצמם ואת בני משפחותיהם, הנאצים איימו בעונשים קולקטיביים.
- בספרי הלימוד: היי סקול, עמ' 298-299; לילך 1, עמ' 291-293; מט"ח 1, עמ' 260-262; רכס 1, עמ' 305-307; שזר 1, עמ' 219, 336-343.

6. הגטאות בזמן ביצוע "הפתרון הסופי"**א. מדוע התקשו היהודים בגטאות להאמין שמטרת הנאצים היא להשמיד את העם היהודי:**

- הגרמנים נקטו דרכים של הטעיה, מרמה והסוואה בעת ביצוע הגירושים והשילוחים למחנות: הכחישו כוונות גירוש צפויות ושמרו על גורם ההפתעה; הדליפו ידיעות כוזבות; השתמשו במונחי הסוואה ("יישוב מחדש", "טיפול מיוחד"); יצרו קטגוריות של "מוגנים מפני גירוש", לכאורה, והתירו לקחת ציוד אישי.
- היהודים היו כלואים בגטו, מנותקים מקהילות יהודיות אחרות ומן הסביבה הלא-יהודית וניזונו משמועות ומפיסות מידע (לעיתים קיבלו גלויות שנשלחו כביכול מיהודים שנשלחו מזרחה).
- היה להם קושי פסיכולוגי להבין שהנאצים משמידים השמדה מוחלטת את כל היהודים בלי שום הבחנה.
- הם נאחזו בהנחות אופטימיות, שבגטאות מסוימים קיבלו חיזוק מן המציאות: ידיעות מעודדות שהגיעו מן החזית; ההנחה שאין מדובר בתהליך השמדה שיטתי אלא באפיזודה חולפת; ההנחה שתהיה "הצלה באמצעות עבודה".

בספרי הלימוד: היי סקול 1, עמ' 247; לילך 1, עמ' 264, 267; מט"ח 1, עמ' 227, 232, 246; רכס 1, עמ' 277; שזר 1, עמ' 244-246, 275-277.

ב. דילמות של חברי היודנראט בגטאות בזמן ביצוע "הפתרון הסופי":

- האם לשתף א לא לשתף את הציבור בגטו בחששותיהם או בידעיותיהם בנוגע לשינוי שחל במדיניות הנאצית?
- האם לשתף פעולה עם ארגוני המחותרת ועם פעילותם שעלולה לסכן את כל תושבי הגטו א לא לשתף פעולה איתם ואף להסגירם?
- האם להמשיך לקיים גטו יצרני (הקמת מפעלים והפעלתם), כדי שנחיצותו הכלכלית תסייע בעתיד לדחיית חיסולו עד הניצחון של בעלות הברית א להימנע מכך, כדי לא לסייע לגרמניה במאמץ המלחמתי ולא לשחוק את כוחם הפיזי של היהודים שעובדים בהם?
- דילמת השילוחים: האם להמשיך ולמלא את הוראות הנאצים (לשתף פעולה), ולקוות שיהיה אפשר לנהל מדיניות שתציל חלק מתושבי הגטו א לסרב ולא לציית לפקודות הגרמנים, שכן לא ייתכן שיהודים ימסרו יהודים להשמדה?

דרכי ההתמודדות שלהם עם דילמות אלה:

להזהיר מאקציות מתקרבות; לנסות לדחות את האקציות; לשחד את הגרמנים ולשכנע אותם שהיהודים מביאים תועלת; לוותר על התפקיד בשל אי־השלמה עם מדיניות הנאצים; להתאבד; לקיים קשרים עם המחותרת ולהבריח בעזרתה יהודים אל מחוץ לגטו; לסרב לשתף פעולה עם המחותרת כדי למנוע ענישה קולקטיבית של תושבי הגטו; לדרוש מחברי מחותרת להסגיר את עצמם; למלא אחר הוראות הגרמנים.

הערה: יש לקבל גם תשובות כלליות וגם דוגמאות ספציפיות.

בספרי הלימוד: היי סקול 1, עמ' 247-250; לילך 1, עמ' 259-268; מט"ח 1, עמ' 233-234; רכס 1, עמ' 278-280, 292; שזר 1, עמ' 252-254, 271.